

тетських професорів, яка, зокрема, фінансує українознавчі дослідження та публікації. Діють також товариства, найчисленніші серед яких – інженерів та лікарів.

У 1989 р. у США було створено громадські організації, що надають матеріальну допомогу Україні, а також підтримують діяльність окремих громадських організацій. Серед них «Народний фронт допомоги Україні», «Фонд допомоги дітям Чорнобиля».

Більшість політичних, громадських і культурних організацій та церков українських канадійців об'єднані в національну координаційну раду – Конгрес українців у Канаді. В Оттаві працює Українське інформаційне бюро, що представляє інтереси української громади перед парламентом та урядом Канади. У Канаді також працює виконавчий комітет Світового конгресу вільних українців, що об'єднує багато українських осередків Заходу. У 1936 р. у Вінніпезі було засновано Українську фундацію імені Т. Г. Шевченка, яка фінансує українські культурні заходи.

Розпад СРСР вніс суттєві зміни у зовнішню політику США, що стали на шлях співробітництва з колишніми республіками СРСР, нині незалежними державами. На міждержавному рівні, зокрема, було підписано Хартію українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва. У травні 1995 року відбувся державний візит до України президента США Білла Клінтона, у ході якого були підписані важливі документи. США беруть активну участь у розробці великого пакета конкретної допомоги Україні в рамках «Великої сімки», а також надають значну підтримку нашій державі

на міжнародній арені. У 1992 році між США та Україною були встановлені дипломатичні відносини. Країни обмінялися дипломатичними представництвами. Першим американським послом у Києві став Роман Попадюк, американець українського походження.

Зараз у США за даними соціально-демографічних досліджень українці становлять приблизно 0,5 % усього населення. Майже 90 % американських українців живе в містах, 20,6 % з них працює в промисловості, організації фінансів та торгівлі, 13 % – в армії, 12 % – у школах, 11,5 % – у закладах охорони здоров'я. За даними демографічних досліджень українською мовою розмовляють близько 25 % американських українців.

Таким чином, українська діаспора відіграє величезну роль у збереженні національної духовної та матеріальної культури, сприяє піднесенню національної свідомості та налагодженню культурних зв'язків українців усього світу. Культура української діаспори є невід'ємною частиною загальної української культури. Наукові дослідження українців діаспори у галузі мовознавства, літературознавства, культурології, соціології тощо збагачують загальну українську науку. Тому подальші наукові розвідки про українську діаспору є не тільки актуальними та цікавими, але обов'язковими та необхідними.

1. Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991) / М. Боровик. – Монреаль, 1991. – 486 с. 2. Вівчарик М. Українці у світі: Східна і Західна діаспори / М. Вівчарик // Україна: від етносу до нації – К., 2004. – С. 170–182. 3. Кардаш П. Українці в світі / П. Кардаш. – К.: Мельбурн: Фортуна, 1995. – 256 с. 4. Плановик Б. Д. Історія української еміграції: Навч. посібник / Б. Д. Плановик. – К.: Вища школа, 1997. – 378 с.

Тетяна Ємець

Наукова та громадсько-політична діяльність Михайла Драгоманова в контексті європейської інтелектуальної думки

Аналізуються зв'язки М. Драгоманова із європейською культурою та його внесок у долучення українства до європейського контексту.

Dragomanov's connections with the European culture and his contribution to the accession of the Ukrainian nation into European community are analyzed in this article.

Український рух у другій половині XIX ст. як складову європейського націостановлення неможливо проаналізувати без постаті Михайла Драгоманова – історика, філософа, етнографа, літературознавця, публіциста, громадського діяча. В першу чергу тому, що М. Драгоманов своїми численними публікаціями, доповідями на міжнародних наукових конгресах знайомив світову громадськість із проблемами українства, докладав, як справедливо зазначав В. Горський, надзвичайних зусиль для «введення українського визвольного руху до загальноєвропейського контексту» [1, с. 262]. Водночас, саме М. Драгоманову належить заслуга у спрямуванні українського руху до європейського цивілізаційного напрямку та у вихованні нового покоління національних патріотів, які від культурницької роботи українофілів перейшли до формування політичних рухів та партій.

Спадщині М. Драгоманова як мислителя, громадського діяча доби національного відродження приділяли увагу переважаюча більшість дослідників українського національного становлення. Зокрема, ще на рубежі XIX–XX ст. драгоманівський внесок у націєтворення аналізували О. Бочковський, Д. Дорошенко, М. Павлик, І. Франко та ін. В умовах радянської науки та в діаспорі вивчали погляди М. Драгоманова Р. Іванченко, І. Лисяк-Рудницький, М. Попо-

вич та ін. За часів незалежності інтерес до цієї непересічної особистості значно зріс, з'явилися дослідження О. Гриніва, Я. Грицака, О. Петренка, В. Шульги та багатьох ін. Але, попри це, європейськість поглядів М. Драгоманова досліджена ще недостатньо.

Походив М. Драгоманов із дворянської родини нащадків козацької старшини, де шанували пам'ять про своїх предків, берегли українську культуру. Інтерес до європейської культури М. Драгоманов проявив ще в юності. Навчаючись у Гадяцькому повітовому училищі та Полтавській гімназії, він «цікавився, передовсім, гуманітарними дисциплінами. Місцевий вчитель історії О. Стронін прищепив йому інтерес до праць європейських просвітителів – Вольтера, Руссо, Дідро та ін.» [8]. М. Драгоманов був знайомий із працями О. Конта, С. Спенсера, П. Прудона, І. Тена, Т. Бенфея [7].

Як студент історико-філологічного факультету Київського університету св. Володимира (із 1859 р.), він професійно займався вивченням європейської історії. Його магістерська робота називалась «Вопрос об историческом значении Римской империи и П. К. Тацит». О. Петrenchко зазначає, що М. Драгоманов стародавню історію розглядав із позицій широко розповсюдженого на той час у Європі методу культурно-історичного співставлення, а не з топографічно-хро-

нологічного погляду, який все ще панував тоді у російських університетах [9, с. 438].

Формувався М. Драгоманов як мислитель та громадський діяч в умовах численних утисків українського руху у другій половині XIX ст. Царською владою переслідувались як окремі діячі, так і суспільний рух у цілому. Найпомітнішими свідченнями цього стали розгром Кирило-Мефодіївського товариства (1847 р.) та нищення української культури Валуєвським циркуляром (1863 р.) і Емським указом (1876 р.). Але, попри жорсткий тиск самодержавства, українське національне відродження у XIX ст. не припинялось. Навпаки, як засвідчує доля М. Драгоманова, у таких несприятливих умовах гартувався національний світогляд.

Яскравим був початок політичної діяльності М. Драгоманова. У виступі 1861 р. на Поштової площі в Києві над труною Т. Шевченка (під час перевезення тіла Великого Кобзаря для перепоховання на Чернечій горі) М. Драгоманов сказав пророчі слова: «Кожний, хто йде служити народу, тим самим надіває на себе терновий вінець» [4].

Як здібний науковець, з жовтня 1870 р. по серпень 1873 р. М. Драгоманов був відряджений Університетом св. Володимира за кордон для навчання. Йому було надано стипендію у «1600 руб. сер.». Він побував у Берліні, Відні, Гейдельберзі, Львові, Празі, Римі, Флоренції та інших містах. В. Шульга пише, що там М. Драгоманов «слухав лекції відомих істориків, знайомився з історичними та археологічними пам'ятками, новітньою зарубіжною літературою», а також цікавився місцевою народною поезією, зокрема, сподівався зібрати колекцію італійського фольклору [10, с. 424]. Цей інтерес до південно-європейської народної поезії став для М. Драгоманова продовженням його фольклорних досліджень в Україні. Він писав: «Я втянувся в украинские дела и в студии постепенно (начал я с народного образования и с общин – космополитических, демократ[ических]-автономных идей. Окончательно я привязался к ним, особенно к студиям, только на исторических песнях» [Цит. за: 10, с. 425].

Перебуваючи за межами Російської імперії, М. Драгоманов не припиняв громадської діяльності, був активним учасником українського руху у Галичині. Співробітничав із І. Франком, О. Терлецьким, В. Навроцьким та багатьма іншими. Брав участь у заснуванні у Львові у 1873 р. Літературно-наукового товариства імені Шевченка, закликав до об'єднання дослідницьких зусиль інтелігенції Галичини та Наддніпрянщини. Публікував свої статті в газетах і часописах «Громадський друг», «Діло», «Друг», «Правда». І. Франко у 1898 р. писав, що «можна сміливо сказати, що Драгоманов європейзував галицьких русинів, перетворив доти панівне сентиментальне українофільство в свідоме змагання за здобуття не тільки національних, а й загальнолюдських прав українському народові» [Цит. за: 9, с. 434].

Ще зі студентських років М. Драгоманов активно займався просвітництвом: викладав у недільній школі на Подолі та у Тимчасовій педагогічній школі; з 1863 р. як член Київської Громади працював у редакційному комітеті із видання популярних книжок для народу. М. Драгоманов, розпочавши із просвітницької діяльності, згодом став визначним публіцистом та одним із очільників таємно відновленої на початку 70-х років у Києві «Старої Громади», куди увійшли близько сімдесяти досвідчених учасників громадівського руху. Зокрема, В. Антонович, П. Житецький, М. Зібер, М. Лисенко, С. Подолинський, О. Русов, М. Старицький. Легальним осередком діяльності Київської «Старої Громади» стало відкрите у Києві 13 лютого 1873 р. Південно-Західне від-

ділення Імператорського географічного товариства. Під егідою Товариства розпочалося видання архівних матеріалів з української історії, засновано музей, бібліотеку. У березні 1874 р. громадівці провели одноденний перепис населення Києва та околиць. Під керівництвом В. Антоновича та М. Драгоманова були підготовлені й видані «Исторические песни малорусского народа», зібрані величезною армією добровольців. Були оприлюднені збірки казок М. Драгоманова, чумацьких пісень І. Рудченка. Також оприлюднені матеріали етнографічно-статистичної експедиції, яка працювала у 1869–1871 рр. у Південно-Західному краї під керівництвом молодого українського етнографа П. Чубинського. Великого розголосу набув проведений 2–21 серпня 1874 р. III археологічний з'їзд у Києві, під час якого члени Київської Громади продемонстрували високий рівень українознавчої наукової діяльності. Було розпочато публікацію цілої серії українських популярних книжок. Ці книжки тисячами примірників поширювались серед селян. У 1874–1875 рр. Київська Стара Громада активно використовувала для пропаганди своїх поглядів російськомовну газету «Киевский телеграф». Саме М. Драгоманов очолив редакцію газети та зумів використати її публікації задля української справи. Планувалось суттєво збільшити наклад газети, щоб задовольнити українознавчі запити молоді української інтелігенції.

Активізація діяльності Київської Громади була сприйнята царським урядом як новий прояв українського сепаратизму. Наприкінці 1874 р. з Києва до Петербурга надійшов Меморандум, в якому повідомлялося, що українці хочуть вільної України в формі республіки «з гетьманом на чолі». Його автором, ймовірно, був помічник попечителя київської шкільної округи, полтавський поміщик Михайло Юзефович, один із членів Південно-Західної філії Імператорського географічного товариства. Політичні розходження з керівництвом Громади змусили його покинути товариство. Однією з вимог Меморандуму було закриття Південно-Західного відділення. У серпні 1875 р. за наказом Олександра II було створено спеціальну комісію, на яку покладалося завдання вироблення засобів боротьби з українофільською діяльністю. Комісія дійшла висновку, що «допустити окрему літературу на простонароднім українським нареччі значило б покласти тривку основу для переконання в можливості відділення, хоча б і в далекій будучині, України від Росії» [Цит. за: 2, с. 70].

Одним із перших постраждав від дій комісії М. Драгоманов – 7 вересня 1875 р. його було звільнено за українофільство з посади в Університеті св. Володимира «за третім пунктом», тобто без права займатися викладацькою діяльністю.

18 травня 1876 р. і газета «Киевский Телеграф», і Південно-Західне відділення Імператорського географічного товариства були закриті Емським указом, який діяв майже тридцять років. В указі, серед іншого, заборонялось друкування та навчання українською мовою, навіть вчителів для південно-західних областей Російської імперії рекомендувалось набирати із росіян. У 1895 р. Емський указ було доповнено заборонаю дитячих видань українською мовою.

Репресивні утиски українського руху призвели до зменшення удвічі (до 55 осіб) кількості членів Київської Громади. З їх числа був утворений «комітет 12-ти», який займався організацією української вільної преси за кордоном. Реалізацію цього завдання було покладено на М. Драгоманова, Ф. Вовка, М. Зібера, С. Подолинського. Один із старогромадівців – Я. Шульгін – виділив 12 тисяч рублів зі своєї спадщини на видавничу діяльність.

М. Драгоманов виїхав за кордон у січні 1876 р. Було йому трохи більше 34-х років. Спочатку потрапив до Львова, згодом – до Відня, у серпні 1876 р. прибув до Женеви. В Україну він вже більше не повертався. І хоча останні 19 років свого життя він перебував на чужині, всі його наукові та видавничі зусилля були присвячені українській справі.

Як зазначає В. Шульга, відомості про життя і діяльність М. Драгоманова у Женеві та його листування із громадянами в Україні дуже вузькі. Перш за все, через суворі конспіративні заходи українофілів у самодержавній Росії. Листування зі старогромадянами «велось конспіративно, на спеціальні адреси чи з okazji через надійних людей» [10, с. 427]. З деякими листами із листування М. Драгоманова зі Старою Громадою можна ознайомитись у № 2 (84) альманаху «Хроніка-2000» [5].

За дорученням і на гроші київських товаришів М. Драгоманов у 1878–1881 рр. видавав у Женеві журнал «Громада» – перший політичний український часопис. Це видання повинне було ознайомити українців з передовими західноєвропейськими ліберальними та соціально-демократичними теоріями і, одночасно, розвивати українську національну свідомість. Без російської цензури публікувались праці українських вчених, літераторів, громадських діячів. Також друкувались брошури українською мовою та основними європейськими мовами для пропаганди українського руху в Європі. Позбавлений тиску самодержавної ідеології, вільний від цензурних обмежень, часопис «Громада» став пропагандистом українського руху, а М. Драгоманов став фактичним неофіційним очільником українського руху в Європі. У 1878–1879 рр. було видано п'ять збірників під назвою «Громада», а у 1881 р. – два номери однойменного журналу: «Громада. Українська збірка, впорядкована М. Драгомановим. № 1. – Передне слово. – Женева. – Печатня «Громади». – 1878. – 101 с. – 30 квітня 1878; Громада. Українська збірка. Впорядкована М. Драгомановим. № 2. – Звістка про Україну 1876–1877. – Женева. – Печатня «Громади». – 1878. – 586 с.; Громада. Українська збірка, впорядкована М. Драгомановим. – № 4. – Передне слово. – Женева. – Печатня «Работника» й «Громади». – 1879. – 382 с.; Громада. Українська часопись. – № 1. – Впорядки «Громади»: М. Драгоманов, М. Павлик, С. Подолинський. – 1880. – 136 с.; Громада. Українська часопись, впорядкована М. Драгомановим, М. Павликом і С. Подолинським. – Число 2. Geneve. – 1881. – 240 с.; Громада. Українська збірка, впорядкована М. Драгомановим. – № 5. – Женева. – Печатня «Громади». – 1882. – 271 с.; Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). – 1881. – 132 с.; Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. з увагами М. Драгоманова. Частина перша. – 1883. – 137 с.; Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. з увагами М. Драгоманова. Частина друга. – 1885. – 227 с.; велику кількість статей та брошур» [10, с. 429–430].

У Женеві навколо М. Драгоманова зібралось коло однодумців, яке отримало назву «женевський гурток». До нього увійшли М. Зібер, С. Подолинський, О. Терлецький, М. Павлик, Ф. Вовк, Я. Шульгін та деякі інші українські діячі.

М. Драгоманов в еміграції займався не лише українськими справами. Він долучався до всіх актуальних на той час європейських питань. Про це засвідчують його публікації. Зокрема, у історико-політичному нарисі «Швейцарська спілка», присвяченому 600-літтю конфедерації (в софійський період своєї творчої діяльності) він наголошував, що Швейцарія є зразком для наслідування, державою, «в котрій народ дійсно сам порядкує своїми ділами» [Цит.

за: 3, с. 126]. У статті «Новокельський і провансальський рух у Франції», що була опублікована в журналі «Вестник Европы» у 1875 р., М. Драгоманов засуджував французьку владу за асиміляторську політику. Також М. Драгоманов критикував німецьку владу за приєднання Ельзасу та Лотарингії супроти волі місцевого населення, виступав на захист прав польських земель, анексованих Пруссією. М. Драгоманов діяльно підтримував боротьбу балканських народів проти Османської імперії [3, с. 126].

Як зазначає Я. Грицак, погляди М. Драгоманова «були далекі від ортодоксального марксизму», тому що М. Драгоманов не визнавав визначальності економічного чинника у розвитку суспільства та відкидав необхідність диктатури однієї партії чи одного класу. «Він спирався на положення європейського анархічного соціалізму, де у центр уваги ставилась свобода особистості. Практичною реалізацією цього ідеалу, на думку Драгоманова, було широке впровадження федеративних та самоуправних принципів на всіх рівнях функціонування суспільства – від сільської громади аж до державного управління» [2, с. 68]. Водночас, М. Драгоманов відкидав ідеалізацію російської общини російськими народниками та засуджував їхню терористичну практику. Револьюційному нігілізму народників він протиставив іншу формулу, яка стала моральним імперативом для наступних генерацій українських діячів: «Чиста справа потребує чистих рук». Український соціалізм у драгоманівській версії мав загальнолюдський, етичний характер і став визначальною ідеологією українського руху другої половини XIX – початку XX ст. Позиція М. Драгоманова поєднує демократичні та соціалістичні, патріотичні та космополітичні, слов'янофільські та західницькі елементи. В його політичному мисленні центральною точкою і визначальним фактором стала ліберальна ідея [6, с. 301]. М. Драгоманов вважав, що основною одиницею суспільства є особа, а добробут і щастя кожного громадянина є вищим критерієм суспільного розвитку.

У надрукованому у 1878 р. «Передньому слові до “Громади”» М. Драгоманов сформулював та розробив політичну програму українського руху. В основі драгоманівської програми лежала теза про те, що тенденція українського руху збігається з загальним напрямом загальнолюдського прогресу – повної ліквідації авторитарних, ієрархічних режимів і заміною їх добровільними асоціаціями вільних і рівних осіб. Для українця ця програма була викладена у формулі: «жити по своїй волі на своїй землі». Але М. Драгоманов не наполягав на повній політичній незалежності українців, адже в українському суспільстві, на його думку, на той час не було сформовано для цього передумов [2, с. 71]. До того ж, він як переконаний соціаліст-анархіст, скептично ставився до спроможностей будь-якої національної держави забезпечити свободу та справедливість для своїх громадян. Єдине розв'язання М. Драгоманов вбачав у введеному федеративному устрою. Згідно зі своїми поглядами, М. Драгоманов висував програму федералізації Російської й Австро-Угорської імперій, що забезпечило б українським землям автономні права.

У 1880 р. М. Драгоманову надійшла директива від Старої Громади щодо зміни його діяльності у більш помірковано-ліберальному напрямку. Але М. Драгоманов не пристав на цю пропозицію. Розбіжності дедалі більше поглиблювались, що, зрештою, призвело до розриву із Громадою у 1885 р. У другій половині 80-х років XIX ст. М. Драгоманов співпрацював із українськими політичними рухами та виданнями в Галичині.

У 1889 р. він розпочав роботу професором кафедри загальної історії історико-філологічного факультету Софійського університету в Болгарії, де й працював до своєї смерті 20 червня 1895 р. Одночасно редагував науковий збірник «Сборник за народні умотворення, наука і книжнина».

Праця «Чудацькі думки про українську національну справу», написана у ці роки, стала заповітом М. Драгоманова українським історикам, заклик до співвітчизників боротися проти самодержавства, за свободу і децентралізацію суспільно-політичного життя.

Жертовне служіння українській справі М. Драгоманова, його недовга громадська та наукова діяльність як в Україні, так і у еміграції сприяли згуртуванню українців, спрямовували український рух у бік трансформації від культурництва до формування політичних партій. Одним із визначальних факторів такого впливу став приклад самого Михайла Петровича у поєднанні європейськості із свідомою українськістю.

1. Горський В. С., Кислюк К. В. Історія української філософії: Підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк – К.: Либідь, 2004. – 488 с. 2. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів.] / Я. Й. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с. 3. Довгич В. А. Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова: Навч. посібник / В. А. Довгич. – К.: УМК ВО, 1991. – 156 с. 4. Драгоманов М. Біографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/bio/printout.php?id=64>. 5. Листування М. П. Драгоманова зі Старою Громадою // Хроніка – 2000. Український культурологічний альманах. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2011. – Вип. 2 (84). – С. 442–595. 6. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 1 / І. Лисяк-Рудницький – К., 1994. – С. 301. 7. Мислович Н. М. Драгоманов Михайло Петрович – учений, політик, публіцист. До 170-річчя від дня народження / Н. М. Мислович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpi.ua/print/5047>. 8. Михайло Драгоманов (1841–1895) – біографія письменника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ivory.org.ua/михайло-драгоманов-1841-1895>. 9. Петречко О. Античні студії Михайла Драгоманова / О. Петречко // Хроніка – 2000. Український культурологічний альманах. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2011. – Вип. 2 (84). – С. 433–441. 10. Шульга В. Магістерська дисертація М. Драгоманова / В. Шульга // Хроніка – 2000. Український культурологічний альманах. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2011. – Вип. 2 (84). – С. 419–432.

Марія Жеребна

Європейський чинник у розвитку національно-культурних традицій та освіти на західноукраїнських землях (історичний аспект)

У статті розглянуто чужоземні впливи на розвиток національно-культурних традицій та освіти на анексованих територіях у XIX столітті. З'ясовано в який спосіб українська спільнота протидіяла мовній та культурній асиміляції. Цей супротив, а також позитивні європейські процеси привели до могутнього сплеску національної самосвідомості. Народ, його історія, культура стали джерелами національної ідеї.

The article describes foreign influence on the development of national cultural traditions and education on the annexed territories in the nineteenth century. It is shown how the Ukrainian community resisted linguistic and cultural assimilation. This resistance and positive European processes led to the powerful splash of national identity. The nation, its history and culture become a source of national ideas.

Сучасні провідні науковці справедливо зазначають, що у тисячолітній історії українського народу XVIII–XIX ст. посідають надзвичайно важливе місце. У цю переломну, епохальну добу невибагливий і повільний плин суспільного життя різко прискорився, що докорінно змінило всі сфери життєдіяльності. Для національної культури ця доба багато в чому стала визначальною. Попри роз'єднаність українських земель і чужоземні режими вона продовжила свій розвиток у контексті європейського культурно-історичного процесу [1, с. 5]. В зазначений період трансформувалися політична культура і політико-правова свідомість народу, формувалася субкультура соціальних верств і прошарків, освіта і педагогічна думка під впливом просвітницьких ідей отримували новий імпульс, поглиблювались гуманітарні, природничі та технічні наукові знання. Побутова культура, що мала давні корені, зазнавала певних змін під дією нових явищ в соціальній сфері, проте в цілому продовжувала зберігати традиційний характер.

Відбувалося формування єдиного типу української ментальності, яка водночас визначалася яскраво вираженою регіональною специфікою. Особлива суперечливість обумовлювалась перетином різних етнокультурних систем: давньої демонологічної з християнською, традиційної аграрної з козацькою, козацької з християнською. При цьому християнська система розколювалась на два конфесійні напрями: православний і католицький, призвівши до утворення великих історико-культурних областей – Західної і Східної. Епіцентром розколу в силу історичних обставин стала Україна, котра знаходилась на межовій території [3, с. 1161].

Бікультурність може обернутися перевагою не лише в житті окремого індивіда, а й нації в цілому. І в такому

сенсі показовою в колі європейських народів є доля України, на території якої впродовж століть утворювався народ, що поєднував слов'янський, германський, тюркський, іранський та інші культурні елементи. Це був народ, якому долею судилося будувати власну культуру на межовій території, через яку проходять важливі природні, антропологічні й соціокультурні кордони між степом і лісом, між басейнами Чорного й Балтійського морів, між кочівництвом і осілістю, між слов'янами – християнами і тюрками – спочатку язичниками, а згодом мусульманами, між культурами Slavia Orthodoxa і Slavia Latina, між сферою панування патримоніального (східно-деспотичного) і конституційного (західно-правового) соціально-політичного ладу [2, с. 181]. Завдяки цьому Україна, – як підкреслює Н. М. Яковенко, – «стихийно синтезувала на власній території Схід і Захід, Північ і Південь. Це строкате багатоголосся, сказати більше – контрастне неспівпадиння цивілізаційних орбіт, що впритул підступали до українського етнічного простору, ...сприяло, як не парадоксально, збереженню української національної єдності. На кожне з сусідніх віянь знаходилася антитеза, ...що не дозволяла неорганічним елементам культури абсолютизуватися в тому чи іншому регіоні, відділяючи цей фрагмент етносу від суцільного масиву» [5, с. 12].

На стани української культури не могла не позначитися та обставина, що українські землі перебували в складі різних за суспільним устроєм, мовами і національними традиціями державних утворень. Звичайно, російська царська влада на своїй території сприяла розвитку й поширенню російської культури, всіляко протидіючи будь-яким виявам інших національних інтересів. Австрійська імперія була толерантніша у цьому питанні.